

ΤΟ ΘΕΜΑ ΤΗΣ Β' ΓΕΝΙΚΗΣ ΣΥΝΕΛΕΥΣΕΩΣ
ΤΟΥ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΩΝ
ΑΠΟ ΟΡΘΟΔΟΞΟΥ ΕΠΟΨΕΩΣ (1)

ΥΠΟ

ΑΜΙΛΚΑ Σ. ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΥ

ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΟΥ ΚΑΝΟΝΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ ΕΝ ΤΩ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΩ ΑΘΗΝΩΝ

(ΜΕΛΕΤΗ ΕΣΧΑΤΟΛΟΓΙΚΗ)

I

Τὸ ὑπὸ μελέτην θέμα σκοπὸν ἔχει νὰ ἀναζωογονήσῃ τὴν νεκρωθεῖσαν ἐλπίδα πολλῶν χριστιανῶν, ἀλλὰ καὶ μὴ χριστιανῶν ἀκόμη, ἀναζητούντων τυχὸν ἀκτίνα φωτός, δυναμένην νὰ ἐμπνεύσῃ καὶ ἐνθαρρύνῃ αὐτοὺς πρὸς εὐτυχεστέραν ζωὴν κατὰ τὰς παρούσας τραγικὰς στιγμὰς τῆς ἀνθρωπότητος.

Ἡ ἐπὶ τοῦ θέματος διεξαγομένη συζήτησις καὶ ἡ μέχρι τοῦδε γενομένη

1. Ὑπὸ τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Οἰκουμενικοῦ Συμβουλίου τῶν Ἐκκλησιῶν ἀπεφασίσθη ὅπως κατὰ τὸ θῆρος τοῦ 1954 συνέλθῃ ἡ δευτέρα μετὰ τὸ Amsterdam Γενικὴ Συνέλευσις τοῦ Οἰκουμενικοῦ Συμβουλίου εἰς Evanston τῆς Ἀμερικῆς. Προϋτάθῃ δ' ὅπως τὸ κεντρικὸν θέμα τῆς συζητήσεως τῆς γενικῆς ταύτης συνελεύσεως εἶναι, «Ο ΙΗΣΟΥΣ ΧΡΙΣΤΟΣ Η ΕΛΠΙΣ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ».

Πρὸς μελέτην καὶ ὀριστικὴν διατύπωσιν ἐν ταῖς λεπτομερεῖαις τοῦ θέματος τούτου καὶ ἐπεξήγησιν αὐτοῦ διὰ τὰς ἐνδιαφερομένας Ἐκκλησίας, ἡ Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Συμβουλίου ἐξέλεξε «τὴν Προπαρασκευαστικὴν ἐπὶ τοῦ θέματος Ἐπιτροπὴν τῶν Εἰκοσιπέντε», ἀποτελεσθεῖσαν ἐκ γνωστῶν ἀνὰ τὸν θεολογικὸν κόσμον θεολόγων πασῶν τῶν Ἐκκλησιῶν εἰς οὓς ἀνέθεσε τὴν ὀριστικὴν διατύπωσιν καὶ τὴν ἐν λεπτομερεῖαις βασικὴν ἀνάπτυξιν τοῦ θέματος τῆς Γενικῆς Συνελεύσεως.

Ἡ Ἐπιτροπὴ αὕτη ἐτέθη ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ σοφοῦ θεολόγου Ἐπισκόπου Newbegin τῆς Ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας.

Ἐκ τῆς ἡμετέρας Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας παρεκλήθησαν νὰ συμμετάσχουν εἰς τὴν Ἐπιτροπὴν ὁ καθηγητὴς Γ. Φλωρόφσκυ (Ρᾶσσοσ) καὶ ὁ γράφων (Ἕλληνας).

Ἡ Ἐπιτροπὴ συνήλθε τὸ πρῶτον κατὰ τὸ θῆρος τοῦ 1951 εἰς τὸ Rolle τῆς Ἑλβετίας καὶ ἐπὶ δεκαπενθήμερον ἡσχολήθη ἐν ἐμπεριστατωμένῃ θεολογικῇ συζητήσει μὲ τὸ ὡς ἄνω θέμα. Κύριον σημεῖον τῆς συζητήσεως ὑπῆρξεν ἡ διατύπωσις τοῦ θέματος, δι' ἣν ἐγένοντο διάφοροι ὑπὸ τῶν παρισταμένων θεολόγων προτάσεις.

Κατὰ τὴν γενομένην συζήτησιν τὸ θέμα ἐφαίνεται διατυπούμενον ὀριστικῶς «Ο ΣΤΑΥΡΩΘΕΙΣ ΚΥΡΙΟΣ Η ΕΛΠΙΣ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ». Ὁ γράφων πρότεινε ὅπως τὸ θέμα διατυπωθῇ «Ο ΣΤΑΥΡΩΘΕΙΣ ΚΑΙ ΑΝΑΣΤΑΣ ΚΥΡΙΟΣ Η ΕΛΠΙΣ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ», ἀνέπτυξε δὲ διὰ μακρῶν τοὺς λόγους, δι' οὓς πρότεινε τὴν ὡς ἄνω διατύπωσιν καὶ οἵτινες ἐν συντομίᾳ παρέχονται εἰς τὸ ὡς ἄνω ὑπόμνημα. Καὶ ἐδέχθη μὲν τὴν αὐτονόητον θεολογικὴν ἔννοιαν τῆς πρώτης διατυπώσεως, ἐφ' ὅσον ἡ λέξις «ὁ (σταυρωθεὶς) Κύριος», περιλαμβάνει ἀφ' ἑαυτῆς τὴν ἔννοιαν τοῦ Ἰησοῦ

ὑπὸ τῆς «Ἐπιτροπῆς τῶν Εἰκοσιπέντε» ἐργασία καταδεικνύουν τὰς δυσκολίας τὰς ὁποίας ἀντιμετωπίζει ἡ χριστιανικὴ θεολογία διὰ τὴν διατύπωσιν τοῦ ἰδεώδους τῆς ἐλπίδος διὰ τὸ μέλλον, παραδεκτοῦ ὑπὸ τε χριστιανῶν καὶ μὴ. Αἱ ὑποσχέσεις τῶν διαφόρων προφητῶν τῶν νεωτέρων χρόνων διεφεύσθησαν, ἀποδειχθεῖσαι ἐν τῇ ἐφαρμογῇ των καταστρεπτικαὶ διὰ τὴν ἀνθρωπότητα, μὲ θετικὸν ἀποτέλεσμα τὴν ἐπικράτησιν τῆς ἀδικίας καὶ τῆς κακῆς

Χριστοῦ ὡς Κυρίου τοῦ θανάτου, δι' ὃ καὶ πολλοὶ ἐκ τῶν θεολόγων, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ Ρῶσος Φλωρόφσκυ ὑπεστήριξαν ὅτι ἡ διατύπωσις αὕτη εἶναι ἱκανῶς περιεκτικὴ καὶ τοῦ στοιχείου τῆς ἀναστάσεως, ἀλλ' ἐπέμεινα μετ' ἄλλων, οἵτινες ἠκολούθησαν τὴν εἰσήγησίν μου, εἰς τὴν διατύπωσιν τὴν ρητῶς ἀναφέρουσαν τὸ στοιχεῖον τῆς ἀναστάσεως, ἀκριβῶς διὰ τοὺς ἐν τῷ ὡς ἄνω ὑπομνήματι ἀναφερομένους λόγους.

Ἡ Ἐπιτροπὴ ἀπεφάσισεν ὅπως τόσον τὸ θέμα αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ ὅσον καὶ ἡ γενομένη ἐν αὐτῇ μακροτάτῃ θεολογικῇ συζήτησιν γνωστοποιηθοῦν εἰς τὰς διαφόρους ἐν τῷ Οἰκουμενικῷ Συμβουλίῳ συνεργαζομένης Ἐκκλησίας καὶ ζητηθῆ ἡ γνώμη αὐτῶν, ἵνα ληφθῆ πρὸ ὀφθαλμῶν κατὰ τὴν ὀριστικὴν διατύπωσιν τοῦ θέματος ὑπὸ τῆς Ἐπιτροπῆς.

Ἡ γνωστοποίησις εἰς τοὺς διαφόρους ἐκκλησιαστικοὺς θεολογικοὺς κύκλους τοῦ θέματος τούτου καὶ τῆς γενομένης ἤδη συζητήσεως προὐκάλεσεν εὐρυτάτην ἀνά τὸν θεολογικὸν κόσμον συζήτησιν, διατυπωθεῖσαν εἰς διάφορα θεολογικὰ ὑπομνήματα ὑποβληθέντα εἰς τὴν Ἐπιτροπὴν.

Ἡ Ἐπιτροπὴ συνήλθε τὸ δεύτερον κατὰ τὸ πρῶτον 15ήμερον παρελθόντος Σεπτεμβρίου εἰς Chateaux de Bossey τῆς Ἑλβετίας πρὸς ἐξέτασιν τῶν ὡς ἄνω ὑπομνημάτων καὶ πρὸς περαιτέρω συζήτησιν τοῦ ἐπὶ τάπητος θέματος. Δυστυχῶς, ἀπασχολημένος ὢν μὲ τὴν ἐν Ἀθῆναις κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον συνελθούσαν σύσκεψιν τῆς Ἐκτελεστικῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Παγκοσμίου Χ.Α.Ν., ἧς μετέσχον ὡς Πρόεδρος τοῦ Ἐθνικοῦ Συμβουλίου τῆς Ἑλληνικῆς Χ.Α.Ν., δὲν ἠδυνήθην νὰ παραστῶ κατὰ τὴν δευτέραν ταύτην συνεδρίασιν τῆς Ἐπιτροπῆς. Ἀντὶ τούτου ἀπέστειλα εἰς ταύτην τὸ ὡς ἄνω ὑπόμνημα ἐπὶ τοῦ θέματος καὶ τῆς γενομένης ἤδη συζητήσεως, εἰς τὸ ὁποῖον προσπαθῶ νὰ διατυπώσω τὴν ὀρθόδοξον ἀποψιν, μὴ εἰσέτι ἀναπτυχθεῖσαν παρ' ἡμῖν⁽¹⁾. Ἡ περαιτέρω ἐργασία τῆς Ἐπιτροπῆς θὰ γνωστοποιηθῆ κατὰ συνέχειαν εἰς τὰς Ἐκκλησίας μέχρις ὀριστικῆς διατυπώσεως τοῦ θέματος καὶ προτάσεως υἱοθετήσεως αὐτοῦ ὑπὸ τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Οἰκουμενικοῦ Συμβουλίου.

Ἡ «Ἐπιτροπὴ τῶν Εἰκοσιπέντε», διὰ τοῦ Προέδρου καὶ τοῦ Γενικοῦ Γραμματέως αὐτῆς Dr. Wissert T'Hoofft, ὅστις εἶναι, ὡς γνωστόν, καὶ ὁ Γενικὸς Γραμματεὺς τοῦ Συμβουλίου τῶν Ἐκκλησιῶν ἐγνωστοποίησε τὰ ἀνωτέρω καὶ εἰς τὴν ἡμετέραν Ἱερὰν Σύνοδον, ὃ δὲ Μακαριώτατος Πρόεδρος περιέλαβε καὶ τὸ θέμα τοῦτο, μεταξὺ τῶν διαφόρων ὑπὸ συζήτησιν θεολογικῶν θεμάτων, δι' ἃ ἐζήτησεν ἤδη τὴν γνώμην τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν, ταύτης, μὴ συζητησάσης καὶ ἀποφανθείσης εἰσέτι ἐπ' αὐτοῦ.

Ἡ ὡς ἂ ὦ ἡμετέρα εἰσήγησις, γραφεῖσα ἀγγλιστὶ καὶ μεταφρασθεῖσα εἰς τὴν ἑλληνικὴν ὡς ἀνωτέρω, ὑπεβλήθη συγχρόνως καὶ τῇ Ἱερᾷ Συνόδῳ πρὸς διαφανισμὸν αὐτῆς ἐπὶ τοῦ θέματος καὶ τῶν γενομένων συζητήσεων.

1. Ἡ μόνη, ἐφ' ὅσον γνωρίζω, ὑπάρχουσα παρ' ἡμῖν ἐξατολογικὴ μελέτη τοῦ Κ. Δουβουγιώτη: «Ἡ μέση κατάσταση τῶν ψυχῶν» Ἀθήναι 1904 διατυποῖ μονομερῶς τὴν περὶ ἐσχάτων διδασκαλίαν ἀνευ εὐρυτέρας ἀναπτύξεως αὐτῆς.

θελήσεως μεταξύ τῶν ἀνθρώπων. Ἡθικὴ καὶ ὕλική ἐξαθλίωσις βασιλεύει ἀνὰ τὸν κόσμον, ἡ δ' ἄρσις αὐτῆς ἀπαιτεῖ ἐπιτακτικῶς τὴν ἐπικράτησιν ἐνιαίας ἐλπίδος, εὐρισκούσης ἠγῶ εἰς τὰς καρδίας ὄλων τῶν χριστιανῶν τῶν Ἐκκλησιῶν-μελῶν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Συμβουλίου ἢ μὴ, ὡς καὶ τῶν μὴ χριστιανῶν ἐπίσης. Ἐνεκα τούτου τὸ μελετώμενον μῆνυμα πρέπει νὰ ἔχη χριστιανικὸν καὶ διὰ τοῦτο παγκόσμιον χαρακτῆρα. Σχετικῶς πρὸς τοῦτο δὲν πρέπει νὰ παροραθῇ, ὅτι, ἐνῶ βεβαίως ἡ ὀριστικὴ διατύπωσις τοῦ μηνύματος τούτου εἶναι κυρίως ἔργον τῶν θεολόγων, τοῦτο ἐν τούτοις προορίζεται, ὡς ἐλέχθη, κυρίως διὰ μὴ θεολόγους, καὶ ὡς ἀναμένεται, καὶ διὰ μὴ χριστιανούς. Θὰ ἦτο δὲ προτιμώτερον νὰ μὴ γραφῇ κἀν, παρὰ νὰ ἀφήσῃ ἀσυγκίνητον τὸν λαόν, διὰ τὸν ὅποιον προορίζεται. Διότι οὐδεμία ἀνάγκη ὑπάρχει εἴτε νὰ προκαλέσωμεν ἀπογοητεύσεις, εἴτε νὰ ἐνθαρρύνωμεν τὴν συγγραφὴν ἐγγράφων χρησίμων μόνον διὰ τοὺς ἱστορικοὺς τοῦ μέλλοντος. Τὸ ἔργον τῶν θεολόγων οἱ ὅποιοι θὰ ἀναλάβουν τὴν σύνταξιν τοῦ μηνύματος δὲν θὰ εἶναι βεβαίως εὐκολον. Ἀντιθέτως, θὰ εἶναι ἐξαιρετικῶς δυσχερές, δεδομένου ὅτι τοῦτο θὰ πρέπει νὰ ἀπευθυνθῇ κυρίως πρὸς ἀπλοϊκώτερους ἀνθρώπους τὸν νοῦν καὶ ἀφελεστέρους τὴν καρδίαν.

Τὸ πρῶγμα θὰ ἦτο ὅλως διάφορον, ἐὰν τὸ μῆνυμα θὰ ἀπηυθύνετο πρὸς τὰς Ἐκκλησίας, δηλ. πρὸς τὴν θεολογικὴν τῶν ἡγεσιῶν (1). Δὲν πρόκειται ὅμως περὶ τούτου καὶ οἱ θεολόγοι οἱ ὅποιοι ἀνέλαβον τὸ ἔργον δὲν πρέπει νὰ ἀποτύχουν τοῦ σκοποῦ των.

Οὗτοι ὀφείλουν νὰ ὁμιλήσουν πρὸς τὸν λαόν (ἐν τῇ εὐρυτέρᾳ ἐννοίᾳ) ἐν ὀνόματι τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ μετὰ τῆς αὐτῆς ὡς Ἐκεῖνος αὐθεντίας, εἰς τρόπον ὅστε ἡ αὐθόρμητος ἔκφρασις ἐπιδράσεως τοῦ λόγου των νὰ εἶναι ἡ αὐτὴ τῶρα ὡς καὶ τότε: («Οὐδέποτε οὕτως ἐλάλησεν ἄνθρωπος ὡς οὗτος ὁ ἄνθρωπος» (Ἰωάν. η' 47)). «Ὁ,τι δὲ ὁ Κύριος ἐδίδαξε τὸν λαόν τότε, τοῦτο δὲν ἦτο ἀπλῶς θεολογία!

Ἐὰν οἱ σύγχρονοι θεολόγοι ἐν τῇ ἐργασίᾳ των διὰ τὴν σύνταξιν τοῦ μηνύματος ἀναζητήσωσι καὶ ἀνασύρωσιν ἐκ τοῦ θησαυροῦ τῆς διανοίας καὶ πρὸ παντὸς τῆς καρδίας των τὸ ἀπαιτούμενον, τότε τὸ μῆνυμα θὰ ἐπηρεάσῃ τὰς ψυχὰς ἐκείνων πρὸς οὓς ἀπευθύνεται, καὶ θὰ εὖρη παρ' αὐτοῖς τὴν δέουσαν ἠγῶ καὶ ἐκτίμησιν.

Δυστυχῶς, ὡς δεικνύουν σαφῶς τὸ βιβλίδιον τοῦ Dr. E. Schweitzer ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἐσχατολογία καὶ Ἡθικὴ», καὶ τινα ἄλλα θεολογικὰ ἐπὶ τοῦ θέματος ὑπομνήματα, οἱ θεολογικοὶ ἡγέται τῆς σήμερον, αἱ σχολαί

1. Καλὸν εἶναι νὰ γνωσθῇ, διὰ τοὺς ἀγνωστούτας τοῦτο, ὅτι εἰς πάσας τὰς μὴ Ὁρθοδόξους Ἐκκλησίας πάντες οἱ θεολόγοι πλὴν σπανιωτάτων ἐξαιρέσεων εἶναι κληρικοὶ καὶ συνεπῶς οἱ τελευταῖοι, ὡς ἐπιστήμονες θεολόγοι ἀποτελοῦν τὴν θεολογικὴν ἡγεσίαν τῶν Ἐκκλησιῶν των. Κατὰ πόσον παρόμοιον τι θὰ ἔπρεπε νὰ συμβαίη καὶ παρ' ἡμῖν, τοῦτο εἶναι ἀντικείμενον ἄξιον συζητήσεως.

των καὶ αἱ κατευθύνσεις των, ἄλλως ἀντιλαμβάνονται τὸ μήνυμα καὶ προπαγανδίζουν δι' αὐτό.

Αἱ σύγχρονοι διαφοραὶ μεταξὺ τῶν θεολογικῶν τάσεων τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀμερικῆς ἔχουν ἀσκήσει ἰκανὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς θεολογικῆς σκέψεως, καταφανῆς δ' εἶναι ἡ διάθεσις τῆς ἐκφράσεως τῶν τάσεων τούτων εἰς τὸ μελετώμενον μήνυμα. Ἀλλὰ τοῦτο ἀντίκειται πρὸς αὐτὸν τοῦτον τὸν σκοπὸν τῆς θεολογίας. Ὁ σκοπὸς οὗτος εἶναι ἡ ἐρμηνεία τῆς ὑπὸ τοῦ Κυρίου γενομένης ἀποκαλύψεως, ἣτις εἶναι, καὶ πρέπει νὰ εἶναι, ἐνιαία, ἐφ' ὅσον «Ἐκεῖνος εἶναι χθὲς καὶ σήμερον [εἷς] καὶ ὁ αὐτὸς» (Ἐβρ. ιγ' 8).

Ἡ σύγχρονος τάσις ἐν τῇ χριστιανικῇ θεολογίᾳ ὀφείλει νὰ ὑπηρετήσῃ ἀποκλειστικῶς τὸ ἔργον καὶ τὸν σκοπὸν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ οὐδὲν ἕτερον. Τὸ χρεαζόμενον «ἐν» ἐν προκειμένῳ εἶναι ἡ ἐνότης, ἡ δὲ κατὰ ποικίλον τρόπον ἐπιδιώξις του προκαλεῖ σύγχυσιν, ἐφ' ὅσον ὁ τελικὸς σκοπὸς ὄλων εἶναι ἡ ἐνότης καὶ τελικῶς ἡ ἔνωσις τῶν ἐκκλησιῶν.

Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο πάλιν πρέπει νὰ ἐπικρατήσῃ ἡ θρησκεία καὶ οἱ σκοποὶ τῆς καὶ ὄχι ἡ θεολογία καὶ αἱ σκέψεις τῆς.

Ἡ στερεὰ προσκόλλησις εἰς τὰς θεολογικὰς θεωρίας καὶ τοὺς θεολογικοὺς διαφορισμοὺς, ὡς πρὸς τὸν ἐσχατολογικόν, ἠθικόν, κοινωνικόν καὶ πολιτικόν ἀκόμη χαρακτῆρα τοῦ μηνύματος, ὀδηγεῖ τινὰς τῶν θεολόγων εἰς περιέργους θεωρίας καὶ ἐκφράσεις περὶ «σφαλμάτων, ἀποτυχιῶν, ἔτι δὲ καὶ ἁμαρτιῶν τῆς Ἐκκλησίας».

Αἱ θεωρίαι αὗται εἶναι ἀπαράδεκτοι, ἐκτὸς ἐὰν ὑπὸ τὸν ὄρον «Ἐκκλησία» νοοῦνται ἐναυῦθα οἱ ἠγοούμενοι τῶν Ἐκκλησιῶν θεολόγοι, οἱ ὁποῖοι ὡς τοιοῦτοι ἐνδέχεται βεβαίως νὰ πλανῶνται. Ἄλλ' ἢ Ἐκκλησία ὡς τοιαύτη εἶναι μακρὰν πάσης πλάνης, ὡς καθοδηγουμένη ὑπὸ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Ἡ ἀγιότης καὶ τελειότης τῆς Ἐκκλησίας μαρτυρεῖται ἀδιαλείπτως διὰ τῆς ἀληθείας τῆς διδασκαλίας τῆς, διὰ τῆς ἀκριβοῦς διατυπώσεως τῆς πίστεώς τῆς, διὰ τοῦ βίου τῶν ἁγίων τῆς, διὰ τοῦ αἵματος τῶν μαρτύρων τῆς, διὰ τῶν προσευχῶν τῆς καὶ διὰ τῆς ὅλης ἐπιδράσεώς τῆς ἐπὶ τῆς κοινωνικῆς καθόλου ζωῆς, ὡς καὶ δι' ἄλλων παρομοίων ἐκδηλώσεων. Ἡ Ἐκκλησία χωρεῖ πρὸς τὰ ἐμπρὸς καθοδηγουμένη ὑπὸ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ὅπως ἄθικτος ἐκ τῶν ἀτελειῶν τινῶν ἐκ τῶν παρεχομένων ἀναξίων ἡγετῶν τῆς.

Διὰ τῶν ἀνωτέρω οὐδόλως ἐπιθυμῶ νὰ ὑποτιμήσω τὴν θεολογικὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν ἀπόλυτον ἀναγκαιότητα αὐτῆς διὰ τὴν λύσιν ὀρισμένων θεμελιωδῶν προβλημάτων, ὡς τὸ ὑπὸ συζήτησιν θέμα' ἐπιθυμῶ ἀπλῶς νὰ συστήσω εἰς τοὺς θεολόγους μὲ ὄλας μου τὰς δυνάμεις νὰ ἔχωσι πρὸ ὀφθαλμῶν τὸ εἶδος τοῦ λαοῦ πρὸς τὸν ὁποῖον ἀπευθύνονται, καὶ εἰδικώτερον νὰ μὴ λημονῶσι τὰς ὑφισταμένας ἰκανότητας τοῦ λαοῦ τούτου εἰς τὸ νὰ ἀντιλαμβάνηται καὶ νὰ ἀφομοιώσῃ τὰ πρὸς αὐτὸν λεγόμενα, ἄλλως εἶναι

προφανές ὅτι θὰ ἀστοχήσουν τοῦ σκοποῦ των, ἐφ' ὅσον ὁ κοινὸς ἄνθρωπος ζητεῖ θρησκείαν καὶ οὐχὶ θεολογίαν.

II

Ἐπιανερχόμενος τώρα εἰς τὸ θέμα τῆς Γενικῆς Συνελεύσεως, ἐπιθυμῶ νὰ τονίσω τὰ ἀκόλουθα :

α) Βεβαίως, οἱ θεολόγοι, ὁμιλοῦντες περὶ τοῦ «ἐσταυρωμένου Κυρίου», ὑπὸ τὴν ἔκφρασιν ταύτην νοοῦσι τὴν νικηφόρον ὑπ' Αὐτοῦ καταπάτησιν τοῦ θανάτου καὶ ὅ,τι ἐκ ταύτης ἀπορρέει. Ἄλλ' ἐπειδὴ ἀκριβῶς τὸ μῆνυμά μας θὰ ἀπευθυνθῆ πρὸς μὴ θεολόγους, πρὸς χριστιανούς μικρᾶς μορφώσεως, καί, ἐνδεχομένως, καὶ πρὸς μὴ χριστιανούς ἀκόμη, εἶναι ἀπαραίτητον, ὅπως τοῦτο εἶναι σαφές, ἐφ' ὅσον οὗτοι ἀδυνατοῦν νὰ ἐννοήσουν τὴν γλῶσσαν τῶν θεολόγων. Οὐδεμία συνεπῶς πρέπει νὰ παραμείνῃ ἀμφιβολία ἐπὶ τοῦ νοήματος τῶν ὑφ' ἡμῶν λεγομένων. Ὅφειλομεν ἐν προκειμένῳ νὰ τονίσωμεν τὸ γεγονός τῆς ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου, διότι ἄλλως πολλοὶ θὰ ἀντιληφθοῦν μόνον τὸ θεολογικὸν σημεῖον τῆς ἐπὶ τοῦ σταυροῦ γενομένης ἐξιλεώσεως ἐν τῇ στενωπᾷ ἐννοίᾳ, θὰ παραθεωρήσωσι δὲ τὴν σημασίαν τῆς ἀναστάσεως, ὡς τοῦ νικητηρίου τέλους τοῦ πάθους.

β) Ἐξ ἄλλου, ἡ Ὅρθόδοξος Ἐκκλησία (ὡς ἐτόνισα καὶ εἰς ἄλλας περιστάσεις, καὶ ἐσχάτως εἰς τὴν εἰσήγησίν μου «περὶ ὀρθοδόξου λατρείας» εἰς τὸ συνέδριον τοῦ Lund, ἐν τῷ τμήματι αὐτοῦ «Διαφοραὶ ἐν τῇ λατρείᾳ») (1) εἶναι ἡ κατ' ἐξοχὴν Ἐκκλησία τῆς ἀναστάσεως, διακηρύττουσα τὸ «φαιδρὸν» τῆς ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου «κῆρυγμα», ὡς αὐτὴν ταύτην τὴν ἐλπίδα καὶ τὸ θεμέλιον τῆς χριστιανικῆς ἡμῶν πίστεως (I Κορινθ. ιε', 14), ἄνευ περιθωρίου ἀμφιβολιῶν ὡς πρὸς τὴν ἱστορικότητα τοῦ γεγονότος (Bultmann).

γ) Συμφώνως πρὸς τὴν ὀρθόδοξον ἀντίληψιν ἡ ἐσχατολογία (κατὰ τὴν κυρίαν τῆς λέξεως ἔννοιαν) δὲν δύναται νὰ ἀποχωρισθῆ τῶν κατευθύνσεων τῆς παρουσίας ζωῆς. Δὲν δύναται νὰ νοηθῆ εἰ μὴ ὡς ἡ ἀρχὴ πραγμάτων ἐλπιζομένων καὶ οὐχὶ ὡς τι τέλος ἄνευ ἀρχῆς. Ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ πλήρει ἐσχατολογικῇ αὐτῆς σημασίᾳ ἔχει τὴν ἀρχὴν αὐτῆς ἐν τῇ παρουσίᾳ ζωῆ («ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ ἐντὸς ὑμῶν ἐστίν», Λουκ. 18' 21), ἡ δὲ μέλλουσα «βασιλεία» οὔτε ἐπιτυγχάνεται οὔτε κἂν νοεῖται, ἄνευ τῆς ἐπιμελοῦς ἐπιδιώξεώς της ἐν τῇ παρουσίᾳ ζωῆ. Εἶναι προφανές ὅτι οἱ ζῶντες κατὰ τὴν παροῦσαν ζωὴν μακρὰν τοῦ Θεοῦ ἐν ἀδικίᾳ, κακίᾳ καὶ ὠμότητι πρὸς τοὺς συνανθρώπους των καὶ ἐναντίον τοῦ θελήματος καὶ τοῦ νόμου τοῦ Θεοῦ, (τὸν ὁποῖον καὶ πολλάκις ἐπικαλοῦνται! οὐδὲν κοινὸν μετ' Αὐτοῦ ἔχοντες), θὰ ἀντιμετωπίσουν τὴν τελικὴν Αὐτοῦ κρίσιν. Ἀντιθέτως, ἡ χριστιανικὴ ἐλπίς συνίσταται ἐν τῇ ἐνεργῶί πείθει εἰς τὴν σώζουσαν δύναμιν τοῦ

1. Ἀμίλκα Σ. Ἀλιβιζάτου: «Ἡ λατρεία τῆς Ὅρθοδόξου Ἐκκλησίας», Ἀθήναι 1952.

Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ συνεπῶς εἰς τὴν χάριν Του ἐν τῇ παρουσίᾳ καὶ τῇ μελλούσῃ ζωῇ.

Διὰ τοῦτο ἀκριβῶς, ὠρισμένα χωρία, τῆς Κ. Διαθήκης σχετικὰ πρὸς τὴν παρούσαν ζωὴν, ἀλλ' ἀναφερόμενα εἰς τὴν μέλλουσαν καὶ τονίζοντα τὸν τρόπον δι' οὗ δυνάμεθα νὰ ἀπεκδεχώμεθα ταύτην, κέκτηνται πολὺ μεγαλυτέραν ἐσχατολογικὴν σημασίαν, ἄλλων χωρίων, περιεχομένου καθαρῶς ἐσχατολογικοῦ, χαρακτήρος δὲ προφητικοῦ, ἅτινα καὶ συνήθως παρατίθενται κατὰ τὰς συζητήσεις ἐπὶ ἐσχατολογικῶν θεμάτων.

Τοιαῦτα χωρία τῆς Ἀγίας Γραφῆς χρησιμοποιοῦνται συνήθως ὑπὸ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, ἐν τῇ Κατηχήσει, ὡς ἡ Κυριακὴ Προσευχή, οἱ Μακαρισμοὶ, ἡ ἐπὶ τοῦ Ὁρους Ὁμιλία, ἡ παραβολὴ τῆς τελικῆς κρίσεως καὶ ἄλλαι περικοπαὶ παρομοίου περιεχομένου. Ἡ δ' ἀπάντησις εἰς τινὰ θεμελιώδη προβλήματα θὰ ῥίψη πιθανῶς φῶς ἐπὶ τῆς ἐσχατολογικῆς ἀξίας τινῶν ἐκ τῶν γραφικῶν τούτων χωρίων, καὶ εἰδικώτερον ἐπὶ τῆς θέσεως τοῦ (σταυρωθέντος καὶ ἀναστάντος) Κυρίου, ὡς τῆς μοναδικῆς ἐλπίδος σωτηρίας τοῦ κόσμου.

Τίς ὁ λόγος λοιπὸν τῆς ἐνσαρκώσεως, τοῦ θανάτου καὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου; Τίς ὁ σκοπὸς καὶ ἡ ἀξία τῆς παρουσίας ζωῆς; Πῶς θὰ τύχωμεν τῆς μελλούσης ζωῆς μετὰ τὴν ἔξοδον ἐκ τῆς παρουσίας, ἥτις εἶναι, τῷ ὄντι, προσωρινὴ καὶ πρόσκαιρος; Ἡ ἱκανοποιητικὴ ἀπάντησις τῶν δύο πρώτων ἐρωτημάτων εὐρίσκειται βεβαίως ἀμέσως εἰς τὴν διδασκαλίαν περὶ τῆς διὰ τοῦ Χριστοῦ ἐξιλώσεως, ἀπολυτρώσεως καὶ σωτηρίας ἐν τῇ πλήρει αὐτῶν θεολογικῇ σημασίᾳ. Αὐτὸ δὲ τοῦτο τὸ γεγονός, ὅτι τὸ ἀπολυτρωτικὸν τοῦ Κυρίου ἔργον, οὗτινος ὁ χαρακτήρ καὶ ἡ δύναμις εἶναι αἰωνία καὶ ἀμετάβλητος, δὲν εἶναι μαγικὴ τις πράξις, ἀλλὰ ἔχει ἀποτελεσματικὸν χαρακτήρα μετὰ τὴν πλήρη ἐκ μέρους ἡμῶν οικειώσιν αὐτοῦ διὰ τῆς πίστεως καὶ τῆς ὑπακοῆς εἰς τὸν νόμον τῆς ἀγάπης, ἀποτελεῖ τὴν ἀπάντησιν εἰς τὸ τελευταῖον ἐρώτημα. Μόνον ὁ ζῶν ἐν αὐτῷ, δηλ. συμφώνως πρὸς τὰς ἐντολάς Του, θὰ ἔχη ζωὴν αἰώνιον. (Ἰωάν. κε' 26). Ἡ ἐν Χριστῷ ζωὴ ἄγει εἰς ἀδιάσπαστον κοινωνίαν μετ' αὐτοῦ καὶ δίδει εἰς ἡμᾶς τὴν βεβαιότητα ὅτι ἀνήκομεν εἰς τὴν βασιλείαν Του: Αὕτη δὲν εἶναι μελλοντικόν τι γεγονός, ἀλλ' ἐνεστῶσα πραγματικότητα, ἀφανίζουσα τὸν τρόπον τοῦ σωματικοῦ θανάτου (« Ἐγὼ εἰμι ἡ ἀνάστασις καὶ ἡ ζωὴ » καὶ « ὁ Πιστεύων εἰς ἐμέ, κἂν ἀποθάνῃ ζήσεται » καὶ « πᾶς ὁ ζῶν καὶ πιστεύων εἰς ἐμέ οὐ μὴ ἀποθάνῃ εἰς τὸν αἰῶνα », Ἰωάν. ια', 25-27). Ἡ πίστις αὕτη δίδει εἰς τὸν λόγον τοῦ Παύλου τὴν αὐτὴν δι' αὐτοῦ καὶ δι' ἑαυτὸν παρεχομένην βεβαιότητα: « Χριστῷ συνεσταύρωμαι, ζῶ δὲ οὐκέτι ἐγώ, ζῆ δὲ ἐν ἐμοὶ Χριστὸς » (Γαλ. β'. 20), « ἐμοὶ γὰρ καὶ τὸ ζῆν Χριστὸς καὶ τὸ ἀποθανεῖν κέρδος » (Φιλιπ. α'. 21). Ὁ Θεὸς Πατὴρ, διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ εἶναι εὐσπλαγγνος λόγῳ τῆς πατρικῆς Του ἀγάπης ἕτοιμος νὰ συγχωρῇ ἁμαρτίας καὶ

νὰ καθιστᾷ τοὺς ἀνθρώπους ἰκανοὺς, διὰ τῆς ἀγάπης καὶ τῆς χάριτος Αὐτοῦ, νὰ ζῶσιν ἐν Χριστῷ: Ἄλλ' οἱ ἀπορρίπτοντες τὴν ἀγάπην καὶ τὴν χάριν Του ταύτην θὰ ἀντιμετωπίσωσι, διὰ τὴν δικαιοσύνην Του, τὴν κρίσιν Αὐτοῦ. Ἀμφοτέρα τὰ σημεῖα ταῦτα δεόν νὰ καταστοῦν ἀρχοῦντως σαφῆ εἰς τοὺς κατ' ἄτομον χριστιανοὺς, εἰδικῶς δὲ εἰς τοὺς ἐν θρησκευτικῇ ἀδιαφορίᾳ διαβιοῦντας. Ὁ Χριστός, ζῶν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ (ὡς ἐν τῷ Παύλῳ) δίδει πλήρες περιεχόμενον εἰς τὴν χριστιανικὴν ἐλπίδα, ἥτις, κατὰ τὸν Παῦλον, συνιστᾷ τὴν οὐσίαν τῆς πίστεως, ὀριζομένην ὡς «ἐλπίζομένων ὑπόστασιν καὶ πραγμάτων ἔλεγχον οὐ βλεπομένων» (Ἐβρ. ια'. 1).

Ἀπὸ τῆς σκοπιᾶς αὐτῆς δὲν εἶναι δύσκολον νὰ ἐννόηση τις τὸ ἀληθὲς ἐσχατολογικὸν νόημα τῶν Μακαρισμῶν (σχετ. τῆς ὅλης ἐπὶ τοῦ Ὁρους Ὁμιλίας), τῆς Κυριακῆς Προσευχῆς, τῆς παραβολῆς τῆς τελικῆς κρίσεως, τῶν παραβολῶν ἐν γένει, κ.λ.π., διότι ἀληθῶς «μακάριοι» ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι θὰ εἶναι ἐκεῖνοι οἵτινες ἐν τῇ παρουσίᾳ ζωῆς ζῶσι συμφώνως πρὸς τὰς ἐντολὰς Αὐτοῦ. Ὅσοι ἐκ τῶν χριστιανῶν ἔφθασαν τὸ στάδιον τοῦτο τῆς τελειότητος, βιοῦν ἄνευ δυσκολίας τὴν ἐλπίδα «τῶν ἀοράτων πραγμάτων τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, τὰ ὁποῖα ἄρτι (βλέπομεν) δι' ἐσόπτρου ἐν αἰνίγματι, τότε δὲ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον» (I Κορινθ. ιγ'. 12) καὶ τὰ ὁποῖα δι' ἡμᾶς τοὺς ζῶντας ἐν τῷ παρόντι αἰῶνι εἶναι «ἀόρατα μυστήρια καὶ ἡ μυστικὴ τοῦ Θεοῦ σοφία ἐν μυστηρίῳ ἀποκεκρυμένη, ἣν προώρισεν ὁ Θεὸς πρὸ τῶν αἰώνων εἰς δόξαν ἡμῶν» ἣν οὐδεὶς τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου ἔγνωκεν, ... ἃ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδε, καὶ οὖς οὐκ ἤκουσε, καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη, ἃ ἠτοίμασεν ὁ Θεὸς τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν». (Α'. Κορινθ. β. 7, 9).

Ὅσοι ἔξ ἄλλου ὀυθμίζουσι τὴν ζωὴν των ἐναντι τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων, ὡς ἐὰν μὴ ὑπῆρχε δι' αὐτοὺς ὑποχρέωσίς τις, θὰ ἀντικρύσωσι τὸ φοβερὸν δικαστήριον τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ, ὅτε «οἱ πενθοῦντες νῦν, παρακληθήσονται» καὶ «οἱ πεινῶντες νῦν καὶ διψῶντες τὴν δικαιοσύνην χορτασθήσονται» (Ματθ. ε'. 1-12). Εἰς τὰ χωρία ταῦτα ἀκριβῶς καταδεικνύεται καὶ ἐπιβεβαιοῦται ὁ σύνδεσμος τῆς παρουσίας μετὰ τῆς μελλούσης ζωῆς καὶ μαρτυρεῖται ἡ ἐσχατολογικὴ ἀξία αὐτῶν βασιζομένη ἐπὶ τῆς προϋποθέσεως τῆς ἀληθινῆς πίστεως. Ἐξ ὧν τούτων σαφῶς καταφαίνεται ὅτι ὁ σταυρωθεὶς καὶ ἀναστάς Κύριος, διὰ τῆς ἀπολύτου αὐθεντίας καὶ ἀληθείας των λόγων καὶ ὑποσχέσεων Αὐτοῦ, εἶναι διὰ τὸν ἀληθῶς πιστεύοντα καὶ κατὰ τὴν πίστιν του βιοῦντα χριστιανὸν ἢ μόνῃ ἐλπίς διὰ τε τὸν παρόντα καὶ τὸν μέλλοντα αἰῶνα.

III

Ἄλλ' ἐνῶ ὁ χριστιανὸς πιστὸς ἔχει στερεὰν τὴν ἐλπίδα του ἐπὶ τὸν σταυρωθέντα καὶ ἀναστάντα Ἰησοῦν Χριστόν, δὲν εἶναι ποσῶς παράλογος, ἢ ἔκφρασις παρομοίας τινὸς ἐλπίδος ἐκ μέρους μὴ χριστιανῶν (Μωαμεθα-

νῶν, Βουδδιστῶν, Ἰνδουιστῶν, κ.λ.π.), εἰς τὰ θρησκευόμενα τῶν ὁποίων ἀνάλογος ὑφίσταται ἐσχατολογικὴ ἀντίληψις. Οὗτοι, ἀκριβῶς ἕνεκα τῶν ἐσχατολογικῶν των προσδοκιῶν, οὐδὲν πράγματι ἔχουν νὰ προβάλλουν κατὰ τῶν ἀκολούθων θεμελιωδῶν ἀληθειῶν, αἵτινες βασιζονται τοῦλάχιστον εἰς τὴν πείραν τῆς καθ' ἡμέραν ἀνθρωπίνης ζωῆς.

1) Τῆς ἀναμφισβητήτου βραχύτητος καὶ ματαιότητος τῆς παρουσίας ζωῆς.

2) Τῆς ἀξίας τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς καὶ τῶν κυρίων ἀξιωματῶν, ἅτινα τὴν κατευθύνουν.

3) Τῆς ἀναγνωρίσεως τῆς ἀξίας τῆς καλῆς θελήσεως μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας, διὰ τε τὴν παροῦσαν ζωὴν καὶ διὰ τὴν μέλλουσαν, ἀδιαφόρως πρὸς τὰς περὶ τῆς φύσεως τοῦ μέλλοντος ἀντιλήψεις καὶ δοξασίας των. Ὑπ' αὐτὰς τὰς προϋποθέσεις ἀμφοτέρω, χριστιανοὶ καὶ μὴ χριστιανοὶ δύνανται νὰ συναντηθῶσιν ἐπὶ κοινῷ πεδίῳ κοινῆς τινος ἐλπίδος, καὶ ἂν ἔτι ἢ παροῦσα καὶ μέλλουσα ζωὴ ἔχουν διάφορον δι' αὐτοὺς νόημα καὶ περιεχόμενον. Εἰς τὸ σημεῖον μάλιστα τοῦτο βλέπω τὴν μεγαλυτέραν ἱεραποστολικὴν εὐκαιρίαν τῆς Ἐκκλησίας, καὶ τοῦτο πρέπει νὰ τονισθῇ ἰδιαίτερώς.

Ἐλπίζω αἱ σκέψεις μου αὗται νὰ βοηθήσουν εἰς τὴν διατύπωσιν τοῦ μηνύματος τῆς Συσκέψεως τοῦ Evanston καὶ νὰ συμβάλωσιν εἰς τὴν βαθυτέραν πρὸς τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ ἀνταπόκρισιν ἐκείνων πρὸς οὓς θὰ ἀπευθυνθῇ. Προτείνω δὲ νὰ διαμορφωθῇ οὕτω τὸ μήνυμα, ὥστε νὰ διαλαμβάνη τὰ ἑξῆς σημεῖα: Οἱ ἀντιπρόσωποι ὄλων τῶν χριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν (ἀντιπροσωπευομένων ἐν τῷ Οἰκουμένικῳ Συμβουλίῳ ἢ μὴ) λαμβάνοντες ὑπ' ὄψει ὅτι καὶ τόσοι μὴ χριστιανοὶ ἀναγνωρίζουν ἐπίσης τὸ χάος τὸ ὁποῖον ἀπὸ κοινῆς ἀντιμετωπίζομεν, καὶ παρακολουθοῦντες σαφῶς τὰ ἠθικὰ ρεύματα τῆς ἐποχῆς, μετὰ φρίκης δ' ἀτενίζοντες τὴν παροῦσαν κατάστασιν ἐν τῷ κόσμῳ καὶ διαπιστοῦντες τὴν φοβερὰν εἰκόνα τοῦ τρόμου, τοῦ μίσους, τῶν φυλετικῶν διαιρέσεων, τὸν ἀγῶνα μεταξὺ τῶν τάξεων καὶ τῶν λαῶν ἐν τῷ πολιτικῷ, κοινωνικῷ καὶ οἰκονομικῷ πεδίῳ καὶ τὴν ἀναταραχὴν τὴν εἰσχωροῦσαν βαθέως εἰς τὸ κοινωνικὸν σῶμα, ὡς καλλιεργῆται διὰ τοῦ μίσους, τῆς ἀδικίας καὶ τῶν ἀτομικῶν συμφερόντων καὶ βλέποντες ὅτι ζῶμεν εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς πλήρους σχεδὸν λατρείας τοῦ χρυσοῦ μόσχου, ἀκολουθοῦντες τὴν κλήσιν τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, μετ' ἐμφάσεως τονίζουσι τὸν ἄμεσον κίνδυνον ὑπὸ τοῦ ὁποίου ἐπαπειλεῖται ὄχι μόνον ὁ ἀνώτερος πολιτισμὸς, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ αὕτη ἢ ὑπαρξίς τοῦ ἀνθρωπίνου γένους καὶ καλοῦσι προτρεπτικῶς ὅλα τὰ μέλη τῆς χριστιανικῆς οἰκογενείας νὰ ὑπηρετήσουν ὡς πρωτοπόροι τῆς μεγάλης στρατιᾶς τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς καλῆς θελήσεως, νὰ συνεργασθοῦν δὲ ὅσον τὸ δυνατόν στενωτέρω διὰ τὴν ἐγκαθίδρυσιν δικαίας καὶ διαρκοῦς εἰρήνης καὶ φιλικῶν

μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων σχέσεων, βασιζομένων οὐχὶ ἐπὶ ἀτομικῶν καὶ ὕλικῶν συμφερόντων, ἀλλὰ μόνον ἐπὶ τοῦ θελήματος τοῦ Θεοῦ, ὡς τοῦτο ἐκφράζεται ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ ἀληθοῦς χριστιανοῦ ἀνθρώπου.

Τοιαύτη τις θέσις, ἀποδεκτὴ τυχὸν γενομένη, θὰ ὀδηγήσῃ ἀσφαλῶς εἰς τὴν ἀλλαγὴν τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας καὶ θὰ ἐπισφραγίσῃ τὸ γεγονός, ὅτι ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ σταυρωθέντος καὶ ἀναστάντος Κυρίου καὶ ἐν τῷ ἀπολυτρωτικῷ Αὐτοῦ ἔργῳ εὔρομεν πίστιν ἀληθῆ καὶ ἐλπίδα πραγματικὴν.

Τοῦτο βεβαίως ἀποτελεῖ βαρὺ ἔργον καὶ θὰ ἀπαιτήσῃ, ἐκ μέρους ἡμῶν κυρίως, ἱκανὰς προσπαθείας, πολλοὺς κόπους καὶ θυσίας. Ἄλλ' ἐὰν ἡ κατάστασις ἀντιμετωπισθῇ ὑπὸ ἀληθῶς καὶ οὐχὶ ὑποκριτικῶς πιστευόντων ἀνθρώπων καὶ βαθέως καλλιεργημένων συνειδήσεων, θὰ εἶναι δυνατὸν νὰ εἴμεθα τοῦλάχιστον βέβαιοι περὶ τοῦ ὅτι ἡ ἀνάστασις θὰ ἀκολουθήσῃ ὡς φυσικὴ συνέπεια τὸν σταυρὸν καὶ ἡ χαρὰ καὶ ἡ δόξα αὐτῆς θὰ παραμείνῃ αἰωνίως μετ' ἐκείνων, οἵτινες ἀγαποῦν τὸν Θεὸν καὶ ἐκτελοῦν τὸ Ἅγιον Αὐτοῦ θέλημα.

Αὕτη εἶναι ἡ μόνη ἐλπίς διὰ τοὺς χριστιανοὺς καὶ διὰ τὸν κόσμον ὁλόκληρον· οὐδεμία δὲ ἄλλη δυνατότης ὑπάρχει. Δὲν πρέπει δὲ νὰ παρασυρθῶμεν ὑπὸ τῶν ψευδοπροφητῶν τῆς σήμερον, οὐδὲ νὰ μαγευθῶμεν ἀπὸ τὸ γλυκὺ ἄσμα τῶν ψευδοὑποσχέσεών των. Οὐδεμία ἀμφιβολία χωρεῖ ὅτι ἡ μόνη λύσις τοῦ προβλήματος καὶ ἡ μόνη ὁδὸς σωτηρίας εἶναι ὁ σταυρωθεὶς καὶ ἀναστὰς Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, ὅστις διὰ τῆς δυνάμεως τοῦ ἀπολυτρωτικοῦ Αὐτοῦ ἔργου εἶναι ὁ μόνος Κύριος καὶ ἡ μόνη ἐλπίς σωτηρίας τοῦ κόσμου.